

KETURA

THE MYSTERY MATRIARCH

LSJS - JUNE 2017

A] THE TEXT

1. א וַיִּסְף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה וְשֵׁמָּה קְטוּרָה: ב וַתֵּלֶד לוֹ אֶת־זִמְרָן וְאֶת־יִקְשָׁן וְאֶת־מֶדֶן וְאֶת־מִדְיָן וְאֶת־יִשְׂכָּר וְאֶת־שׁוּר: ג וַיִּקְשָׁן לָד אֶת־שָׁבָא וְאֶת־דָּדָן וַיְהִי אֲשׁוּרָם וּלְטוֹשָׁם וּלְאֻמִּים: ד וּבְנֵי מֶדֶן עֵיפָה וְעֶפְרָה וְחִנֹּךְ: וַאֲבִידָע וְאַלְדָּעָה כָּל־אֵלֶּה בְנֵי קְטוּרָה: ה וַיִּתֵּן אַבְרָהָם אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ לְיִצְחָק: ו וּלְבָנֵי הַפִּלְגֶּשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם נָתַן אַבְרָהָם מִתְּנַת וַיִּשְׁלַחם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדָנָו חַי קְדָמָה אֶל־אֶרֶץ קְדָם:

בראשית כה-א-ו

The brief Torah text¹ on Ketura makes two major points. She is presented as another wife of Avraham and we see three generations of her offspring (parallel to the tribes of Israel). Secondly, Avraham gives all his possessions to Yitzchak and the children of the Pilagshim (concubines?) are given gifts and send away from Yitzchak to the East.

2. (כח) בְּנֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל: ס (כט) אֵלֶּה תִּלְדוּתָם בְּכוֹר יִשְׁמָעֵאל נְבִלּוּת וְקָדָר וְאַדְבָּאֵל וּמִבְשֵׁם: (ל) מִשְׁמַע וְדוּמָה מִשָּׂא חֲדָד וְיִתְיָמָא: (לא) יִטּוֹר נָפִישׁ וְקִדְמָה אֵלֶּה הֵם בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל: ס (לב) וּבְנֵי קְטוּרָה פִּילְגֶּשׁ אַבְרָהָם יִלְדָּה אֶת־זִמְרָן וַיִּקְשָׁן וּמֶדֶן וּמִדְיָן וְיִשְׂכָּר וְשׁוּר וַיְהִי יִצְחָק וְשָׁבָא וְדָדָן: ס (לג) וּבְנֵי מֶדֶן עֵיפָה וְעֶפְרָה וְחִנֹּךְ: וַאֲבִידָע וְאַלְדָּעָה כָּל־אֵלֶּה בְנֵי קְטוּרָה: ס

דברי הימים א' א-כח-לג

In Divrei HaYamim² only Yitzchak and Yishmael are presented as the sons of Avraham. Ketura is introduced as a Pilegish³ and not a wife, and her children are not given any 'yichus' to Avraham, only to her.

B] PSAT - THE THIRD AGE OF AVRAHAM

3. הִיא הָגָר הִיא קְטוּרָה, דְּבָרֵי רַבִּי. וּרְבוּתֵינוּ אוֹמְרִים אִשָּׁה אַחֶרֶת נָטָל

מדרש תנחומא (בבב) פרשת חיי שרה

Chazal debate whether Ketura was a new wife, or another name for Hagar (see further below). The majority opinion in Midrash Rabba is that Ketura is a new wife.

4. (א) קְטוּרָה - לְפִי הַפֶּשֶׁט אֵין זֶה הָגָר

רשב"ם בראשית פרק כה-א

Rashbam understands this to be the pshat.

5. (ו) הַפִּילְגֶּשִׁים - הָגָר וְקְטוּרָה

רשב"ם בראשית פרק כה-ו

So too, the Pilagshim referred to at the end are Hagar and Ketura, although he does not explain whether they were indeed pilagshim or actual wives.

6. (ו) הַפִּילְגֶּשִׁים - ... נָשִׁים זָכוּתָה, פִּילְגֶּשִׁים זָלָא כְתוּבָה

רש"י בראשית כה-ו

Rashi explains that the difference between a wife and a pilegish is that a wife receives a ketuba but a pilegish does not.

1. I would like to thank my son, Asher, for his extremely thorough research on Ketura which greatly enhanced my understanding of the topic and the scope of the shiur.
2. The earliest commentary on the Torah and Nevi'im and of course included in Tanach itself.
3. Rav Yoel Bin Nun understands that the Torah takes a strong anti-pilegish stance stressing instead the centrality of monogamous marriage. He suggests that Divrei HaYamim may have a more open approach to the concept of pilagshim, hence the shift in emphasis.

7. ורש"י כתב נשים בכתובה, פילגשים שלא בכתובה כדאמר בנשים ופילגשים דדוד בסנהדרין (כא א). ואין הדבר כן, כי לא תקרא פילגש אלא כשהיא בלא קדושין, כי הכתובה מדברי סופרים, והגירסא בסנהדרין פילגש בלא כתובה וקדושין.

רמב"ן בראשית כה:

Ramban quotes Rashi and disagrees with him. He understand that the main difference is that a pilegash does not have kiddushin. Instead the relationship is monogamous, but casual in the sense that it can be started or ended consensually without a formal ritual.

8. (ו) ולבני הפילגשים אשר לאברהם - על דרך הפשט, בעבור שנאמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע, לא בזרע אחר, היו כל נשיו אצלו פילגשים, לא היו נחשבות לנשים, שאין זרען ביורשיו, כי הגר שפחת שרה פילגשו היתה, אבל קטורה לאשה לקח לו. ואם היתה שפחה בביתו ולקחה לפילגש לא היה אומר "ויקח אשה ושמה קטורה", רק תקרא פילגש בכתוב מפני הטעם שפירשתי. ... והנה אברהם לקח לו אשה מבנות כנען, ואם תאמר שהיתה מצרית או מארץ פלשתים, הנה לא שלח אל ארצו ואל מולדתו כאשר עשה בבנו, כי איננו שומר רק זרע יצחק, כי עליו נכרת הברית. ועוד, שלא אמר הכתוב "ויקח אשה קטורה בת פלוני החוי או הפלשתי והמצרי מארץ פלונית" כאשר אמר בנשי עשו ... אבל הזכיר שמה בלבד כי היא כנענית וקצר ביחוסה, וכן יעשה במקומות רבים כשלא יקפיד ביחוס שלהן ואם היתה שפחה בביתו ובא אליה לא יזכיר ייחוסה, כי אין דרך הכתוב להזכיר באמהות רק שמן כענין בזלפה ובלחה:

רמב"ן בראשית פרק כה:

In fact, according to the Ramban, whilst Hagar was a real pilegash - given to Avraham by his wife Sarah⁴, Ketura was actually a full wife! She is only referred to as a pilegash in the sense that her children did not inherit with Yitzchak. The Ramban suggests that Ketura was a local Canaanite⁵ woman, possibly from the household of Avraham himself⁶. This would explain why he has no concern in marrying a local woman and does not chose a wife from his own blood relations (like Sarah or Rivka) or an Egyptian far from her family (like Hagar).

9. מתנות - ממון הרבה

קדמה אל ארץ קדם - שיירשו בניו נחלותיו שיש לו שם

רשב"ם בראשית פרק כה:

As for the gifts, Rashbam understands them to be large monetary gifts to set up his sons from Ketura in the lands that he was promised to the East.

10. אֶסְפְּרָה שְׁמִי לְאֶחָי בְּתוֹךְ קְהֵל אֶהְלֵלָה: (תהלים כב:כג). ואחי הם בני אדום שאנחנו ביניהם בגלות. וכן בני ישמעאל ובני קטורה, כי כולם בני אברהם אבינו

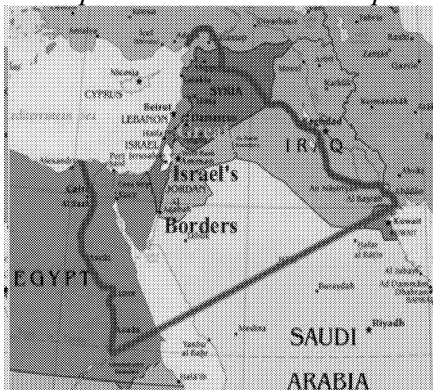
רד"ק תהלים כב:כג

The family of Avraham is far wider than the Avot! His family include the children of Lot, Esav, Yishmael and Ketura.

11. (יח) בְּיָמָיו הָיָה אֲבִירָה בְּרִית לְאֶמֶר לְזַרְעוֹ נְתַתִּי אֶת־הָאֶרֶץ הַזֹּאת מִנְהַר מִצְרַיִם עַד־ הַנְּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פָּרָת: (יט) אֶת־הַקִּינִי וְאֶת־הַקְּנִזִּי וְאֶת־הַקְּדָמִנִּי: (כ) וְאֶת־הַחִתִּי וְאֶת־הַפְּרָזִי וְאֶת־הַרְפָּאִים: (כא) וְאֶת־הָאֶמֶרֶלִי וְאֶת־הַכְּנַעֲנִי וְאֶת־הַגְּרִזִּי וְאֶת־הַיְבוּסִי:

בראשית טו

In the Brit Bein HaBetarim Avraham is promised a (relatively) large area of land from the Nile(?) to the Euphrates. This encompasses the land that was previously occupied by 10 Canaanite tribes.

- Although in Bereishit 16:3 Hagar is describes as a wife, she is only so to the extent 'given by Sarah'. By contrast, Avraham marries Ketura in a standard way (see Rav Kook below).
- Other mefarshim are adamant that Avraham would not marry a Canaanite given his insistence on finding a non-Canaanite for his son. It may depend on whether one views Ketura as a continuation of his previous mission (creating the proto-Jewish people) or a new universalist mission to be a father to many nations.
- Rav Yehuda Cooperman, based on the Seforno, suggests that Ketura may have been one of the עשו עשו בחרין. The midrash (Otzer Midrashim) suggests that she may be called Ketura because she previously offered incense to idols before her conversion to monotheism under Avraham (Sarah?).

12. וְנָתַתִּי לָךְ וּלְבָרְעָךְ אַחֲרָיִךְ אֶתְּ אֶרֶץ מִגְרִיד אֶת כָּל־אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזָת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים:

בראשית י"ח

In the later Brit Milah Avraham is promised the much smaller Land of Canaan (Dan to Beersheva) for his children

13. (ה) וּבְאַרְבַּע עָשָׂר שָׁנָה בָּא כְדֹרְלֹעָמֶר וְהַמְלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיָּכּוּ אֶת־רַפָּאִים בְּעִשְׂתָּרֶת קִרְיָנִים וְאֶת־הַיִּזְזִים בָּהֶם וְאֶת־הָאִמִּים בְּשֹׁה קִרְיָתִים: (ו) וְאֶת־הַחֲרִי בְּהֶרֶם שָׁעִיר עַד אֵיל פֶּאֶרֹן אֲשֶׁר עַל־הַמִּדְבָּר: (ז) וַיָּשְׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל־עֵין מִשְׁפָּט הוּא קָדֵשׁ וַיָּכּוּ אֶת־כָּל־שָׂדֶה הָעִמְלָקִי וְגַם אֶת־הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּחֻצְיוֹן תְּמָר:

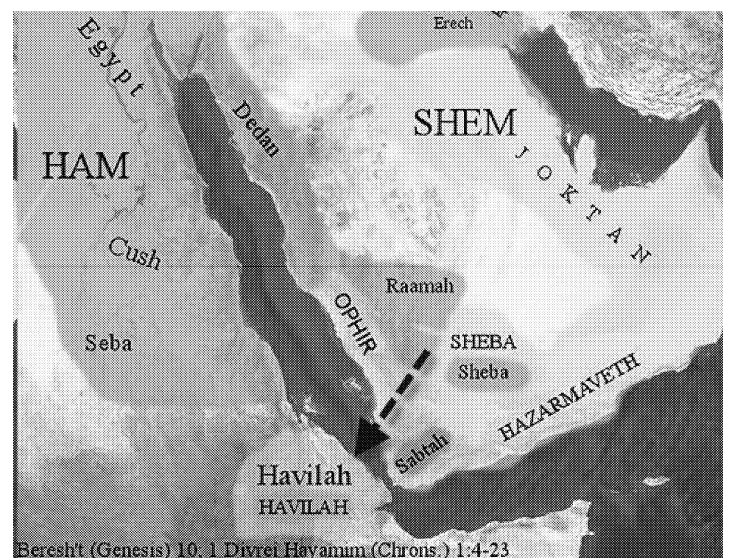
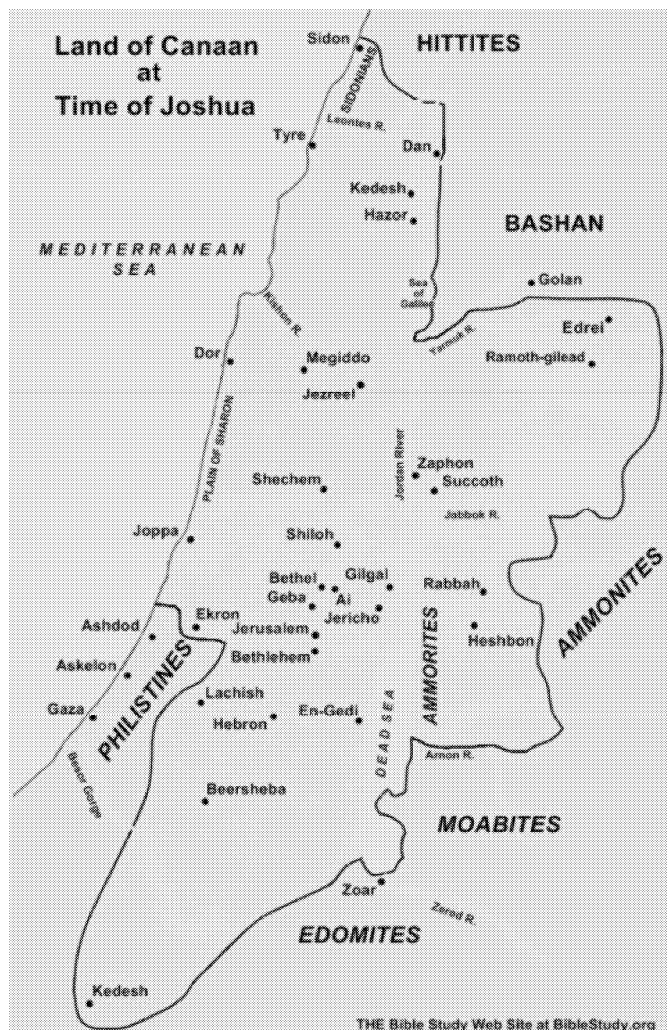
בראשית י"ד

During the war of the 4 vs 5 Kings, we see that a number of the Canaanite tribes mentioned later in the Brit Bein HaBetarim were displaced or destroyed by Chedorlaomer, King of Elam (in Persia), and his superpower allies.

14. (ט) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֶל־תֵּצֵר אֶת־מוֹאָב וְאֶל־תִּתְּנָהּ בָּם מִלְחָמָה כִּי לֹא־אֶתְּנוּ לָךְ מֵאֶרֶץ יִרְשָׁה כִּי לִבְנֵי־לוֹט נָתַתִּי אֶת־עַר יִרְשָׁה: (י) הָאֱמִים לִפְנֵים יָשְׁבוּ בָּהּ עִם גְּדוֹל וְרֹב וְרָם כְּעִנְקִים: (יא) רַפָּאִים יֹשְׁבֵי אֶרֶץ כְּעִנְקִים וְהַמְאָבִים יֹקְרָאֵי לָהֶם אֲמִים: (יב) וּבְשָׁעִיר יָשְׁבוּ הַחֲרִים לִפְנֵים וּבְנֵי עֵשׂוּ יִירָשׁוּם וַיִּשְׁמְדוּם מִפְּנֵיהֶם וַיִּשְׁבּוּ תַּחְתָּם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יִרְשָׁתוֹ אֲשֶׁר־נָתַן ה' לָהֶם: (יג) וְקִרְבֶּת מוֹל בְּנֵי עַמּוֹן אֶל־תִּצְרֶם וְאֶל־תִּתְּנָהּ בָּם כִּי לֹא־אֶתְּנוּ מֵאֶרֶץ בְּנֵי־עַמּוֹן לָךְ יִרְשָׁה כִּי לִבְנֵי־לוֹט נָתַתִּי יִרְשָׁה: (כ) אֶרֶץ־רַפָּאִים תִּחְשַׁב אֶרֶץ־הוּא רַפָּאִים יָשְׁבוּ־בָּהּ לִפְנֵים וְהָעַמִּים יֹקְרָאֵי לָהֶם זִמְזִמִּים: (כא) עִם גְּדוֹל וְרֹב כְּעִנְקִים וַיִּשְׁמְדוּם ה' מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשׁוּם וַיִּשְׁבּוּ תַּחְתָּם: (כב) כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לִבְנֵי עֵשׂוּ הַיֹּשְׁבִים בְּשָׁעִיר אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת־הַחֲרִי מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשׁוּם וַיִּשְׁבּוּ תַּחְתָּם עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (כג) וְהָעַמִּים הַיֹּשְׁבִים בְּחֻצְיֹתָם עַד־עַתָּה כְּפִתְרִים הַיִּצְאִים מִכְּפֹתֵר הַשְּׁמִידִם וַיִּשְׁבּוּ תַּחְתָּם:

דברים ב

In Devarim, as the Children of Israel are approaching the Land of Israel we find an account of how the wider family of Avraham - Moav, Amon, Esav - had already displaced the original tribes.

15. שרה במותה הותירה שני חללים - אברהם נותר ללא אישה, ועם ישראל נותר בלא אם. את החלל הראשון מתבקשת קטורה למלא, כאשתו החדשה של אברהם, ואת החלל השני ממלאת רבקה. היא נכנסת לאוהל שרה כאשתו של יצחק, וממשיכה את שרה כאם השנייה של עם ישראל לדורותיו. ...

אך מה טעם להוליד עוד בנים, כשבסופו של דבר אברהם משלח אותם כדרך ששילח את ישמעאל? "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק; ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות, וישלחם מעל יצחק בנו בעודו חי קדמה אל ארץ קדם". (כה, ה-ו) אפשר שהצורך של אברהם להוליד בנים רבים קשור בהבדל שבין שתי הבריות שכת עמו הקב"ה. בברית המילה הודיעו הקב"ה במפורש: "ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה לשנה האחרת". זוהי ברית שתוקם עם זרע הקודש בלבד, עם בנה של שרה, עם יצחק. בברית זו ניתנה לאברהם ארץ כנען, והיא תינתן לזרעו של יצחק - ליעקב - ובה עתיד להתיישב זרעו של יעקב, לחלק אותה בנחלה לשבטיו, וכל שבט לבתי אבותיו ולמשפחותיו. זוהי הארץ הקדושה, שהיא לעם ישראל בבחינת 'היו לך לבדך ואין לזרים אתך'.

אך עם אברהם נכרתה גם ברית בין הבתרים, ובה אין מדובר על ארץ כנען אלא על "הארץ" - מנהר מצרים ועד הנהר הגדול נהר פרת. על פי תוכנה של הברית הזו, אין היא מדברת על קדושת זרע אברהם, אלא על התהליך ההיסטורי שהוא עתיד לעבור בגלות, בגרות, בעבדות ובעינוי, עד שיגיע לבנות את מלכותו העצמאית בארצו שלו, ולא תחת שלטון גויים.

ארץ כנען, בין הירדן לבין הים, היא ארץ קדושה ואדמתה קדושה, ועליה אומרת התורה: "ותטמא הארץ ואפקוד עוונה עליה ותקיא הארץ את יושביה". אך דומה שאין בכוחה של ארץ קטנה זו להקים בה מלכות עצמאית. לאורך כל תקופת המקרא, כל אימת שאלו היו גבולותיה של מלכות ישראל - עצמאותה לא החזיקה מעמד לאורך זמן, והיא הייתה משועבדת לאימפריה התורנית. יוכיחו זאת גם ימינו עתה. המדינה בגבולותיה בין הירדן והים ("ארץ ישראל השלימה", כביכול) אינה ממלכה עצמאית, והיא תלויה בחסדן של מעצמות זרות, ובעיקר של ארצות הברית.

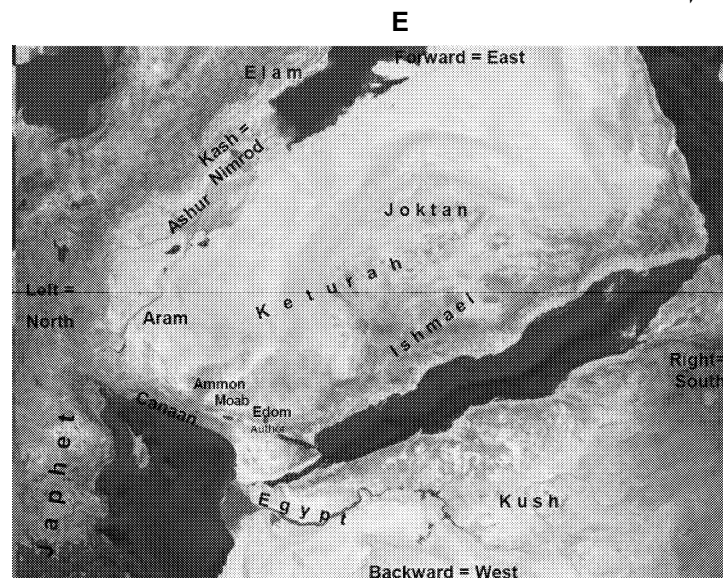
היחידה הגיאוגרפית של מלכות ישראל העצמאית היא בין נהר מצרים לנהר פרת. אם נתבונן במפת העולם, נראה שזו אינה ארץ גדולה במיוחד. באימפריה הפרסית הייתה אחשדרפנות 'עבר נהרא וכענת', שגבולותיה היו נהר מצרים ונהר פרת, וזו הייתה אחת ממאה ועשרים האחשדרפנויות שבאימפריה. אלו הם גבולות מלכות ישראל העצמאית, ואכן - רק כשזכינו להם, בימי דוד ושלמה, הייתה מלכות ישראל עצמאית לגמרי. לכן, כשמדובר על נחלתו של עם ישראל מנקודת מבט היסטורית ובמעבר מגרות לעצמאות מדינית - מדובר על ארץ ישראל השלמה, מנהר מצרים עד נהר פרת.

אמנם, אין בכוחו של עם ישראל לאכלס את השטחים הנרחבים של ארץ זו ואת מדברותיה הגדולים, עד שיקיים ה' את ברכתו, ויוסיף עלינו אלף פעמים על מספרנו ערב הכניסה לארץ (דברים א', יא), כששים ריבוא נפש כפול אלף.

נראה שזוהי הסיבה לכך שאברהם הוליד בנים רבים ושילחם מעל יצחק בנו. את ישמעאל שילח אברהם למדבר סיני, המוליך אל שור מצרים; ואת בני קטורה הוא שילח למדבר המזרחי, המשתרע עד לארץ הפרת. כך ניסה אברהם למלא את הארץ שבין נהר מצרים לנהר פרת בבניו שלו - בני ישמעאל, בני קטורה, אדום ובני לוט, עמון ומואב, שגם הם ייחשבו על זרע אברהם. כולם גרים ב"ארץ" - הארץ שבין נהר מצרים לנהר פרת, אך בנחלה הקדושה, בארץ כנען, יגור יצחק בלבד, שעמו הקים הקב"ה את ברית המילה.

.... מהדברים שכתבנו, ניתן לחשוב שאולי מדרגתם של זרע אברהם - בני קטורה ובני ישמעאל, ואחר כך גם זרע יצחק - בני עשוי, אינה כמדרגתם של סתם גויים. אולי זכותם לישב ברחבי הארץ הגדולה **מחוץ לארץ כנען** (בלבד!), כשהם מקבלים עליהם את שלטון ישראל, היא זכות לגיטימית ומעוגנת בתורה

פרשת חיי שרה - קטורה / הרב יעקב מדן

16. ושלש נשים נשא אברהם, שרה בתו של שם, קטורה בתו של יפת, הגר בתו של חם:

ילקוט שמעוני איוב רמז תתקד

Chazal saw in the marriage of Ketura a completion of the task of Avraham - to be the father of the nations of the world. As such, they associate her with Yafet, just as Hagar was from Cham (Mitzrit) and Sarah was from Shem.

17. אמר ר' לוי הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו בך כל משפחות האדמה (בראשית יבג), שעלה אלהים בדור הפלגה והפיץ מהם שלשים משפחות (נ"א שיל"א כים צדור הפלגה והפיץ מצני חם שלושים משפחות), שנאמר וַיִּפֶּץ ה' אֶתְּכֶם (בראשית יאח). אמר ר' לוי אמר הקדוש ברוך הוא 'ממך אני מעמידך!'. הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו בך. והעמיד ממנו שלשים משפחות ואלו הן: י"ב נשיאים שהעמיד מישמעאל, ושש עשרה בני קטורה, ושני גוים בבטן הרי שלשים משפחות - היוויוסף אברהם ויקח אשה.

מדרש תנחומא (בובר) פרשת חיי שרה

Chazal also Avraham as a 'new Noah'. Through building a family through Ketura he is able to replace the 30 nations of the world that were lost through the destruction of the Tower of Babel.⁷

18. ואברהם לקח לו אישה שלישית ושמה קטורה מילידי ביתו כי מתה הגר לפני שרה. ותלד לו בנים שישה זנבר ויקשן ומדי ומדף ויזבוק וסחי בשני שבעות שנים ... ויתן לישמעאל בנו ולבני קטורה מתנות וישלחם מעל יצחק בנו. וילך ישמעאל ובניו ובני קטורה ובניהם יחדיו וישבו מפרמון עד בואכה בבל בכל הארץ אשר פני מזרח מול הישימון ויתערבו אלה באלה ויקרא שמם ערב וישמעאלים

יובלים יט:יא-יב, כ:יא-יב

This approach is supported in the Book Of Jubilees⁸. Ketura was one of Avraham's household, whom he married after Hagar died⁹. The children of Hagar and Ketura mixed and formed the tribes of the Arabian Peninsular.

- In this approach, the clear focus is not on Ketura herself but on her children as a fulfillment of the Brit with Avraham.

C] SUCCESS OR FAILURE?

19. כבר כתבתי למעלה בענין הגר כשנתנה לו שרה, שעשה אברהם שלא כהוגן, אחר שכבר הובטח ביצחק. ואע"פ ששרה נתנה לו, אולי יבנה ממנה, לא היה לו לשמוע לדבריה. בענין שבזה חטא ונולד מזה ישמעאל, ובהוסיף על חטאו ואמר: "לו ישמעאל יחיה לפניך" ולא נתקד בהגר והוסיף על חטאו, ויקח אשה במקום שרה, את קטורה. והוליד בנים רבים ממנה לפח ולמוקש לישראל, מוסף על בני ישמעאל.

צור המור בראשית כה:א [מובא במאור התורה למשה מוסקוביץ]

Zror Hamor (R' Avraham Saba, 15C Italy) has a completely unexpected reading of the story. He understands that Avraham was wrong to marry Hagar (and wrong to listen to Sarah in this!¹⁰), wrong to pray for Yishmael, and wrong to do the same thing again with Ketura! The problems caused by the Bnei Yishmael and Bnei Ketura are the result of this disaster.

20. ושוב פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון. אמרו לו: ארץ כנען שלנו ושלכם, דכתיב ואלה תלדת ישמעאל בן אברהם וכתוב ואלה תולדת יצחק בן אברהם. אמר להן גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס מוקדון. אם יצחונו - אמרו הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם, אמרו להם: תורת משה רבינו נצחתכם. נתנו לו רשות, הלך ודן עמהן. אמר להם: מהיכן אתם מביאין ראיה? - אמרו לו: מן התורה. אמר להן: אף אני לא אביא ראיה אלא מן התורה, שנאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת. אב שנתן אגטין לבניו בחייו, ושיגר זה מעל זה, כלום יש לזה על זה כלום?

סנהדרין צא.

Perhaps a hint to this view is found in the Gemara where the Bnei Yishmael and Bnei Ketura bring the Jewish people to the 'United Nations' of the time - Alexander the Great - to claim a right to partition Eretz Yisrael into separate states!

7. Some of the more academic sources - Da'at Mikra, Olam HaTanach and others - suggest a connection with the spice routes. Many of the names of Avraham's family suggest connections with spices - Ketura, Basmat, Lot, (Ziporra?). How better to spread monotheism through the Ancient World than to set up Abrahamic connections across the spice trade!

8. A Pseudepigraphal work dating from around the 2C BCE - ie mid Second Temple period. It is not authentic to Rabbinic tradition and often takes a sectarian approach in issues of halacha. It is however very early window onto how at least some of the Jewish world of that period viewed issues from Tanach.

9. Shadal suggests that Avraham married Ketura as a pilegish long BEFORE Sarah died. The story is only brought here because of the focus on the tribes.

10. But presumably correct (as commanded by God) to listen to Sarah when she told him to throw out Yishmael.

D] DRASH - KETURA THE BA'AL TESHUVA - FAMILY REDEEMED

21. בן ק"מ שנה היה אברהם אבינו כשנשא את קטורה. מאי קטורה? ר' אומר זו הגר. וא"ת מאיוויספ? כענין ויוסף ה' לדבר אלי ענד (ישעיה ח"ה). ומאי קטורה? שקטורה עצמה במצות ובמעשים טובים. ד"א קטורה תרגום 'קשורה' - שאע"פ שכתוב בה וַתֵּלֶךְ וַתִּתַּע לא נחשדה על בריה אחרת חוץ מאברהם, אלא חתומה כקנקן שהוא קשור וחתום

פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) בראשית פרשת חיי שרה - תולדות פרק כה

Chazal, in many places¹¹, identify Ketura as Hagar. Avraham took her back into his home once Sarah had died. If so, why is she renamed Ketura? Two reasons are given: (i) since she made herself fragrant ('ketoret') with mitzvot and good deeds; (ii) although she had drifted off as Hagar following her expulsion from Avraham's home (וַתֵּלֶךְ implies straying 'off the derech'¹²) she nevertheless kept herself chaste¹³ (ketura~keshura = tied) in the hope that she would one day return to her relationship with Avraham.

22. (א) ואוסיף אברהם ויסב איתא ושמה קטורה היא הגר דקטירא ליה מן שרוא

תרגום המיוחס ליונתן - תורה בראשית כה

Targum Yonatan brings the same tradition and translates Ketura as Hagar.

23. (א) קטורה - זו כגר, ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה כקטרת ושקשרה פתחה שלא נזווגה לאדם מיום שפרשה מאברהם

רש"י בראשית כה:

Rashi quotes the same tradition - that Hagar was a Ba'alat Teshuva and returned, pure, to Avraham, renamed Ketura.

24. הצדיקים שמן קודם להם, ושמו מרדכי, ושמו אלקנה, וכו' דומין לבוראם ושמי ה'. ועל כן מדנאמר כאן ושמה קטורה שמורה על בחינת הצדיקים מכלל שנאים מעשיה כקטרת

באר מים חיים חיי שרה פ' כה

The placement of the name Ketura also hints to the introduction of a tzadeket.

25. על כן בא לתרץ ולומר שעשתה תשובה כמו ישמעאל בנה שעשה גם כן תשובה. וכדי לפרסם זה קרא אברהם שמה קטורה על שם הקטורת, כי פרסם לכל שעשתה תשובה. וכל בעל תשובה נעשים לו הזיונות כזכויות והזיונות עולים לריח ניחוח כמו הזכויות על כן המשילה לקטורת שהחלבנה שריחו רע עולה לריח ניחוח ככל שאר הבשמים וזה נאות על חטאי הבעלי תשובה שעולין לריח ניחוח שאחר התשובה גם העיון נרצה ומקובל. על כן נקראת קטורה.

כלי יקר בראשית כה:

Kli Yakar connects Ketura's teshuva to that of Yishmael. Also, the imagery of the ketoret evokes the 'chelbana', which despite its foul stench, is an essential component to the incense. So too the past misdeeds of the Baal Teshuva create the spiritual strengths of their new reformed self.

26. הפילגשים - חסר כתיב, שלא היתה חלל פלגש אחת, היא כגר היא קטורה

רש"י בראשית כה:

Taking this approach - that Ketura and Hagar are the same person - creates a problem in understand who were the Pilagshim (plural). He answers that the word הפילגשים is written in the text 'chaser' - without a yud - to indicate that there was in fact only one pilegesh. The problem is that in our text the word is NOT¹⁴ missing a yud¹⁵!

11. Midrash Rabba (Chayei Sara 61), Midrash Tana'im (Chayei Sarah 61:4), Midrash Tanchuma (Chayei Sara 8), Midrash Agadda (Toldot Chap 25), Pirkei DeRebbi Eliezer Chap 29, Mechilta DeRashbi, Pesikta, Sechel Tov (Toldot Chap 25), Yalkut Shimoni (Chayei Sarah 109), Zohar (Chayei Sarah 133b).

12. See Rashi on Bereishit 21:14 who quotes from Chazal (Mechilta d'R. Shimon) that the expression - וַתֵּלֶךְ וַתִּתַּע - implies that Hagar returned to her Egyptian culture of idolatry.

13. Also relevant to Avraham who is בחזיר גרישתו, which is only permitted according to Torah Law if she has not married someone else in the meantime. This of course opens the question of whether the Avot kept the Torah before it was given.

14. Rashi is quoting from Bereishit Rabba (Chayei Sarah 61) which states 'פלגשם כתיב'. In fact, this is the only place in Torah where Pilagshim is written malei malei with two yodim. Most of the mefarshim point out that our text is written malei and raise this as a question on Rashi and uphold the Masoretic Text. The Artscroll commentary on this verse states without further comment that Rashi appears to be working off a different text. Although it is interesting to see that this solution is apparently uncontroversial, the suggestion is probably incorrect. There is no evidence that Rashi had a variant text here - he is simply quoting from Chazal. According to Daat Mikrah, there is no known manuscript which is chaser here. Etz Yosef on Bereishit Rabba (on this verse) references a debate in the Rishonim (see Tos Shabbat 55b s.v. ma'aviram, R' Akiva Eiger ibid, Shu't Rashba 1:12 and Shu't Radvaz 3:594) as which text to use in the event of a disagreement between the version of verses brought in Chazal and that of the Masoretic Text (which generally takes priority). It is worth noting that there are a number of cases in Chumash where Rashi appears to be working of a slightly different text than the one we have. Usually these differences relate to issues of malei and chaser, but not exclusively. See for example Rashi on Shemot 25:22.

For more on this see <http://parsha.blogspot.co.il/2009/11/it-is-written-pilagshim-or-pilagsham.html>. See also shiurim 40,41 and 42 at

<http://www.rabbimanning.com/index.php/audio-shiurim/halacha/mekorot-hatorah/>

15. The super-commentary on Rashi, Mischal L'David, by R' David Pardo, suggests that when Rashi says that the word 'pilagshim' is chaser, he means in all other cases in Torah. According to this, Rashi is pointing out a drash on the extra yud so that the word read 'פי לגש ים' - an oblique reference to Hagar. The suggestion is creative, but rejected by most of

- According to this approach, the relationship between Avraham, Sarah and Hagar takes on a new dimension. Although Avraham expelled Hagar from his home (at the request of Sarah), she is brought back as soon as Sarah dies. Gone but not forgotten?

27. אלא שהגר לוקחה בכבוד של נשואין ע"י בקשתה של שרה כמש"כ שם 'לו לאשה'. ואח"כ כשאמר לה 'הנה שפחתך בידך' הורידה למדרגת שפחה ותהי רק כמו פלגש מ"מ בבריחתה לא היה רצון של פרישה משניהם, לא מצד אברהם שהרי לא שלחה, וגם לא מצד הגר אע"פ שברחה. בדאי חכתה שעוד יעבור הכעס ותשוב אליו. אבל אח"כ ע"י מעשי ישמעאל הלא אמרה שרה 'גרש האמה הזאת' והשיל"ת אמר לו 'כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה' וכתוב 'וישלחה' ... שמשמע כמו גירושין ... (י"ל ג"כ שהם גירושין המספיקים לפני מתן תורה) שנפרדו זה מזה ע"ד פירוד, וזה ה' באברהם לגבי הגר רק אז כששלחה ע"י מעשה ישמעאל. ועתה הוסיף לקחת אותה בנישואין

אוצרות הראי"ה חלק ז מאגרות הראי"ה 102

Rav Kook sees a great love between Avraham and Hagar and a solid relationship, broken only by the demands of Sarah. Avraham initially married Hagar as a full wife but her status was downgraded to 'pilgash' due to the actions of Sarah. Even when Hagar initially fled, her bond with Avraham remained strong. When Sarah finally insisted that he divorce Hagar, he does so at God's command. But once the opportunity arises, he restores Hagar to her status as full wife.

28. **וישב יצחק עם באר לחי ראי** - ישב עם הגר אלמנת אביו שאמרה באר לחי ראי לחי העולמים

מדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת חיי שרה פרק כה סימן יא

Chazal suggest a different motivation. The Chumash tells us that Yitzchak lives in Be'er Lechai Roi - so named earlier by Hagar. In fact, after the Akeida Yitzchak did not live with Avraham (he does not come back with him after the Akeida!) Apparently, he chose instead to live with Hagar.¹⁶

29. **וַיֵּצֵק בָּא מְבוּא [בְּאֵר לְחֵי רֹאִי] - אֵתָא מְמִיתָא. וְלֵהִיכֵן הִלְךְ בְּאֵר לְחֵי רֹאִי. הִלְךְ לְהַבִּיא אֶת הַגֵּר אוֹתָהּ שִׁישְׁבָה עַל הַבָּאֵר** ואמרה לחי העולמים 'ראה בעלבוני'

בראשית רבה (וילנא) פרשת חיי שרה פרשה ס סימן יד

Yitzchak brought Hagar/Ketura back into the fold¹⁷ after her rejection and subsequent teshuva.

30. **וַשְׁמָה קְטוּרָה רַב אָמַר זֶה הָגָר, אָמַר לִיה רַבִּי נַחֲמִיָּה וְהַכְּתִיב וַיִּסֹּף, אֲלֵל עַל פִּי הַדְּבוּר נִשְׁאַתָּה. הִיךְ מִדָּא (ישעיה ח) וַיִּסֹּף ה' דְּבַר אֱלִי עֹנֵד**

בראשית רבה פרשה סא: ד"ה ושמם קטורה

How keen was Avraham to remarry Hagar¹⁸? Chazal suggest that he married her under Divine instruction.¹⁹

E] SOD - THE SECRET OF THE 4 WIVES

31. ות"ח אבהן כלו ברזא חדא אזלו, וכלו שמשו בארבע נשין כל חד מנייהו. אברהם בארבע - שרה והגר ותרי פלגשים, דכתי' **וּלְבְנֵי הַפְּלִגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם, פְּלִגְשִׁים תְּרֵי - הָא אַרְבַּע. יִצְחָק בְּרִזָּא דְאַרְבַּע דְּסִטְרֵי דְרִבְקָה דְכָתִיב וַיִּקַּח אֶת רִבְקָה חַד, וְתַהִי לוֹ לְאִשָּׁה תְּרִי, וַיֵּאֱהָבָה תֵּלֶת, וַיִּנָּחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ הָא אַרְבַּע. לְקַבֵּל דָּא הוּא לִיעֲקֹב ד' נִשִּׁין וְכָל בְּרִזָּא חַדָּא**

זהר בראשית ח"א קלג:

According to Kabbalistic thought, each of the Avot married 4 wives²⁰!

the mefarshim.

16. We do not know how close Yitzchak was to his step-mother Hagar or how her expulsion affected him. That he chose to live with her after the trauma of the Akeida is fascinating.

17. Rav Hirsch focuses on the incredible kibud av to look for a partner for his father so soon after his mother's death. To what extent was the return of Hagar also a consolation for the loss of his mother? Or an attempt to reverse or atone for the actions of his mother against Hagar?

18. Another pshat problem with identifying Ketura with Hagar is her age. Yishmael was 13 when Yitzchak was born and Yitzchak is now at least 40. So Yishmael is 53 and Hagar would presumably be nearly 70 before she proceeds to have 6 more children! A solution is suggested by the Seforno, as explained by R. Yehuda Cooperman, that the sons of Ketura/Hagar may have been from a different father before her marriage to Avraham. They were then adopted by Avraham as his new family. Metzudat David (Tehillim 83:7) suggests a similar idea when identifying the 'Hagarim' in that verse.

19. This is also apparent in two different versions of the Midrash Tanchuma. In the Buber edition it seems that God causes Avraham to start a new family - כַּשֶּׁהוֹסִיף לוֹ הַקְּבִ"ה. However, in the Warsaw version Avraham appears much more proactive - לִכְךָ נִאֲמַר - אָמַר לְפָנֵי הַקְּדוֹשׁ בְּרִיךְ הוּא כִּד אִמְרַת לִיכִי בִּיצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע - הָרִי הוֹסִיפֶת לִי מִבְּרִכְתְּךָ וְאֲנִי מוֹלִיד כְּמֵה בָּנִים, לִכְךָ נִאֲמַר - וַיִּסֹּף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה. This in turn raises the question of whether Avraham is portrayed as more responsive to God or independently proactive.

20. Rivka was one woman with 4 spiritual dimensions.

F] SOD - THE CLEANSING OF 'PESOLET' FROM THE LINE OF AVRAHAM

32. כשבא אברהם אבינו לעולם יצאת ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה בא יצחק לעולם יצאת ממנו פסולת עשו וכל אלופי אדם חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים וכשבא יעקב לא יצאת ממנו פסולת

ספרי דברים פסקא שיב

The birth of Yishmael and the Bnei Ketura gradually removes the negativity which is inherent in Avraham's spiritual heritage (from Terach?)

33.

שהיו לאברהם קודם לידת יצחק עדיין לא היו אלו נחשבים פסולת כלל. ויובן יותר לפי פסק הרמב"ם דבני קטורה חייבין במילה וישמעאלים אינם חייבין במילה, הרי דישמעאלים נחשבים פסולת לגבי בני קטורה, אבל כאשר אברהם היה הולך מדרגה לדרגה ואברהם זקן בא בימים, ובזהוה הקדש בהני יומין עלאין על כן היה צריך להפרד ממנו ענין זה שלא היה נחשב פסולת עד הנה, על כן לא היה אפשר להולידם עד הנה.... (חיי שרה תרע"ד)

ונראה דהנה ידוע דישמעאל וכל בני קטורה הם הפסולת שיצאה מאברהם, ויש להבין למה לא יצאו גם בני קטורה קודם לידת יצחק, כמו ישמעאל כדי שיוליד את יצחק כשהוא נקי בלי פסולת... ונראה מזה שזוהי נמי מעלה לאברהם, והיינו דהנה מובן דלא מה שנקרא לזה פסולת יקרא פסולת גם לזה, כי לפי גודל מעלת האיש נחשבת לו פסולת מה שלזולתו איננה פסולת כלל, ועל כן לפי הדרגין

שם משמאל חיי שרה תרע"ד

The 'pesolet' is itself relative. Before Yishmael was 'removed', the negativity of the Bnei Ketura was not apparent. As such they could only be 'separated' after Avraham himself had grown in stature.

34. נתן אברהם מתנות - פירשו רבותינו שם טומאה מסר להם

רש"י בראשית כה:א

This may connect with the idea that Avraham gave the Bnei Ketura 'shem tuma' - alternative spiritual pathways to God which were unsuitable for Yitzchak and his line.²¹

G] A HALACHIC SPIN - MILAH AND MIDIANITES

35. אמרו חכמים שבני קטורה שהם זרעו של אברהם שבא אחר ישמעאל ויצחק חייבין במילה. והואיל ונתערבו היום בני ישמעאל בבני קטורה יתחייבו הכל במילה בשמיני

רמב"ם הלכות מלכים פרק י הלכה ח

Rambam rules that the Bnei Ketura were obligated in milah but NOT the Bnei Yishmael. Now that they have mixed, all are obligated by Torah law to carry out milah on the 8th day.

36. אבל עובד כוכבים - עיין בשער המלך ... שכתב בפשיטות דלדעת הרמב"ם ... דבני קטורה אף בזה"ז חייבין במילה כשרים הם למול דהא המול ימול כתיב מאן דמל ימול, והא מל וגם הוא בכלל את ברייתו תשמו ע"ש

פתחי תשובה יורה דעה סימן רס"ד ק"ה

The Rambam may indeed rule that Bnei Ketura are permit to carry our milah on Jews!

37. דמדוע הוזכרה צפורה בפרשה [שמות]? ועוד דהרי האשה אינה מצווה למול בנה רק החוב על האב. וכותב ליישב דמכאן ראייה לשיטת הרמב"ם פ"י ממלכים דס"ל דבני קטורה חייבים במילה, ומדין הוא מבני קטורה, וצפורה שהיתה מדינית היתה חייבת במילה דבב"נ לא מצינו החילוק בין איש לאשה. ומפ"ז גם עליה חל החיוב כמו למשה, וגם היא בכלל העונש ע"ש. ועיקרו של דבר זה שבבני קטורה גם האשה חייבת למול

שו"ת ציץ אליעזר חלק כ סימן לו ד"ה ועולה בדעתי

The Tzitz Eliezer reads the story of Tziphora in this light.

21. Rav Yaakov Weinberg makes the suggestion that these spiritual forces which Avraham sent to the East were in fact the foundations of Far East Asian mysticism. Although this is not rooted in historical fact, it is a fascinating theory. People point to the connections between the Brahmins and Abraham. In Hindu mythology Brahma's consort is Sarasvati. The Zohar I:100b records an account of R' Aba who visited a city in the East and studied their religion, which he compared to Torah and linked to Abraham's gifts to the pilagshim. For an audio shiur on this, see <https://www.dropbox.com/s/nbwrlgtyina7692/Buddhism%20and%20Religions%20of%20the%20East.mp3?dl=0>. The Rabbis frequently refer to the Chachmei Kedem - see Melachim 1:5:10. See also https://www.academia.edu/4540206/Brahma_and_Abraham_Divine_Covenants_of_Common_Origin